

מרחבים

כתב עת אינטראקטיבי
למחשבה פסיכואנליטית

מטפורה של יחסים בתנועתה בין מרחבי ייצוג

ד"ר נעמה לב ארי¹

תמצית

דיון זה מתאר קריאה במאמרו של הפסיכיאטר והפסיכואנליטיקאי הבריטי וילפרד ביון (1897-1979) "התקפות על חיבורים", שפורסם לראשונה בשנת 1959, וכונס בהמשך בספרו **במחשבה שנייה** (2003) [1967]. מאמרו של ביון עוסק בדוגמאות אחדות של שיח טיפולי, שהמכנה המשותף להן הוא מגוון של תגובות רגשיות, העולות בחדר לנוכח כל מה שנחוה כממלא פונקציה של חיבור אובייקט אחד לאחר. דיון זה מציע להתבונן בביטוי "התקפות על חיבורים" כמטפורה של יחסים בתנועתה בין מרחבי ייצוג שונים: כשיח פנימי של יחסים, כממד לירי שבין חיבור לנפרדות, וכחומר התייחסותי מובלע. המטפורה מהדהדת במפגשים של האדם עם המציאות הפנימית שלו, ועם יכולתו לעבד רגשות ומחשבות הקשורים להיבטים מגוונים של יחסים. קריאה זאת במאמרו של ביון ממחישה את אופני פרשנותה של המטפורה, כפי שהיא נתפסת בצמיחתה מן ההתנסות הרגשית והחוויתית, כנובעת מן הטקסט של ביון, ולנוכח קוראים אחרים בו.

מילות מפתח

ביון, התקפות על חיבורים, מטפורה, מרחב ייצוג, ממד לירי, לא-מודע

¹ ראש המרכז להכשרת מטפלים ביצירה ובהבעה בית הספר ללימודים מתקדמים
מכללת סמינר הקיבוצים . naama_lev@smkb.ac.il

"התקפות על חיבורים"

מאמרו של ביון ממחיש את התהליך המורכב בו מתגבשים מושגים תיאורטיים באופן כה מעורר השראה. הטקסט מחזיק כמה מישורי התייחסות ומשמעות: ההתנסות הקלינית והחווייה שהיא מעוררת, המשגות של תיאורטיקנים מוקדמים שאליהם נדרש ביון, בהם פרויד ומלאני קליין, והסגנון האנליטי הייחודי של ביון, המבקש למצוא דרכים לייצוג מנטלי של חוויה רגשית.

לדעת אוגדן (2011) שעסק בביון באופן נרחב, אפשר לסמן כמה עקרונות יסוד בתיאוריית החשיבה שלו: חשיבה מונעת על ידי הצורך של האדם לדעת את האמת על עצמו ועל חיו; לתהליך החשיבה נחוצים שני אנשים, כדי לחשוב ביחד את המחשבות המטרידות ביותר; היכולת לחשוב נוצרת מהצורך להתמודד עם חוויות רגשיות מטרידות, בהן הצורך לתקשר והקושי הכרוך בכך; האדם ניחן בפונקציה פסיכואנליטית המעבדת את החוויה באמצעות החלימה, היא התהליך העיקרי שבעזרתו פונקציה זו באה לידי ביטוי (שם, 22).

אנו נוכחים לראות כי האמת האוניברסאלית על התקשורת הטיפולית והאנושית, הטמונה ברעיונות אלה, עולה במלאותה מן המאמר של ביון. והיא מתנסחת באופן הייחודי לו, המתלבט בין השאיפה ללכוד את המציאות החווייתית ב"כאן ועכשיו" של השעה, לבין מילים מתאימות כדי לנסח אותה, כך שמתוך המילים נולדת חוויה חדשה ונוספת עליה.

הטקסט מתאר שש דוגמאות לשיח אנליטי חלקי בין ביון המטפל לבין שניים ממטופליו. אין זה מעניינו ליצור הבחנה בין המטופלים, או לדווח על מטופלים, אלא לחקור את גילויי החיבורים בין האובייקטים. ביון מנמק את בחירתו בדוגמאות אלה שעליהן הוא מתעכב לנוכח מאפיינים משותפים להם. הנושא העיקרי בכל אחת מן הדוגמאות היה התקפה הרסנית על חיבור. "אני נדרש למושג חיבור משום שברצוני לדון ביחסי המטופל עם פונקציה, ולא דווקא עם האובייקט המשרת את הפונקציה. ענייני אינו רק בשד, בפין או בחשיבה המילולית, אלא בפונקציה שלהם כמספקים את החיבור בין שני אובייקטים" (עמ' 103). כמו בתיאוריה מתמטית של פונקציות, מותר ביון את המשתנים לא ידועים, ומנסה לחקור ולברר את התנהגותה של הפונקציה שביניהם.

ביון מוצא את המושג פשוט דיו ורחב מספיק כדי להבהיר באמצעותו את גילויי המטופל,

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

המקיים יחסי אובייקט חלקי עם עצמו, כמו גם עם אובייקטים שאינם הוא עצמו. טבעי הדבר כי יש למטופל נטייה לתקוף את החיבור בין שני אובייקטים, משום שהמרחב המשותף לו ולמטפל מתבסס על תנועה של חיבור ונסיגות מן החיבור. באנליזה, אומר ביון, ניתן לצפות במצב מורכב, בו מרגיש המטופל שהוא זוכה בהזדמנות שעד כה נגזלה ממנו. חריפותה של תחושת החסך מתחדדת, וכך גם רגשות הטינה על החסך, כך שנוצרת מעין משאלה למצוא ולייצר משמעות, ובה בעת עולה משאלה להרוס יכולת זאת. נראה כי יש אצל המטופל תחושת תודה על ההזדמנות שלפניו, אך היא מלווה בעוינות כלפי האנליטיקאי, כאדם שאינו מבין, ומונע מן המטופל את דרך התקשורת היחידה שבאמצעותה הוא חש כי יוכל להיות מובן.

ביון מניח במאמרו תפיסה רחבה של המושג "התקפות על חיבורים", באופן שהוא רואה בחומר האנליטי המתברר באמצעותו- תבנית אוניברסאלית (1), אב-טיפוס או מנגנון של יחידות חשיבה. התקפה על חיבור נחווית כחיבור, שכן מתוך ההרס של חיבורים אפשר לחפש צורה חדשה למה שנחווה.

ביון משער כי ההפרעות מתחילות עם ראשית החיים, והאירועים הפסיכולוגיים המתרחשים בקשר אם-תינוק אינם אלא אנלוגיות או סימנים למתרחש ברובד לא-מודע בקשר האנליטי. "המצב האנליטי גרם לי לחוש בהדרגה שאני ער לסצנה מוקדמת מאוד. סברתי כי בינקותו חווה המטופל אם שהגיבה למצגות הנפשיות של התינוק מתוך חובה" (עמ' 104). ביון מתייחס לאופן שבו העבר משוחזר בהווה בתוך יחסי העברה, לנוכח הבעיה הניצבת בפני המטופל בתהייה שלו על האובייקטים אליהם הוא מודע. אובייקטים אלה, בין אם הם פנימיים, ובין אם חיצוניים, הם למעשה חלקי אובייקט. הם בעיקר, אם כי לא באופן בלעדי, מכונים בלשונו – פונקציות. את טבען של הפונקציות המעוררות את סקרנותו של המטופל, הוא חוקר על ידי התופעה של הזדהות השלכתית(2). רגשותיו של המטופל, המועצמים מכדי להיות מוכלים בתוך אישיותו, נמצאים בין פונקציות אלה, והזדהות השלכתית מאפשרת לו לחקור את רגשותיו שלו בתוך אישיות חזקה דיה להכילם (עמ' 106). ביון מדגים באמצעות הדיאלוג בינו לבין המטופל את ההשתתפות בהזדהות ההשלכתית כאירוע אינטר-סובייקטיבי. הוא מתבונן במטופל הנושא את חווייתו של התינוק או הילד שאמו אינה מסוגלת להכיל את מצבו הרגשי המושלך, ורואה בחוויה המופנמת בו צורת חשיבה. דגם זה של חשיבה מתאפיין בהתקפות על עצם התהליך

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

שמיוחסת בו משמעות לחוויה, ועל החיבורים של מחשבות החלום בתהליך החלימה והחשיבה. "הדבר מומחש בבהירות על ידי מטופל אשר התעקש שאני חייב לעבור את זה יחד אתו, אך התמלא שנאה כאשר הרגיש שהייתי מסוגל לעשות זאת בלי להתמוטט. כאן יש לנו עוד היבט של התקפות הרסניות כלפי החיבור, כאשר החיבור הוא יכולתו של האנליטיקאי להפנים את ההזדהויות ההשלכיות של המטופל. לפיכך התקפות על החיבור זהות להתקפות על שלוות הנפש של האנליטיקאי, ובמקור של האם" (עמ' 105, 106).

אנו נוכחים לראות במאמר זה גם את רעיונותיו המקוריים של ביון לגבי מצבי חשיבה בפעולות של חלימה, שינה וערות (3). למשל, לנוכח תלונת המטופל כי אינו יכול לישון, ובהפגינו סימני פחד מפורענות שעלולה להתרחש אם לא יצליח לישון יותר, ביון מנסח את החשש שלו מפני החלימה: "הוא פחד משינה כיוון שמבחינתו היה הדבר זהה לדליפה של הנפש החוצה" (עמ' 97). לבד ממצבים מנטליים אלה ביון מתעכב במאמרו על גבולות נוספים במרחב ההבנה של המטופל, המצוי בתנועה שבין ייצוגים של יחסים פנימיים וחיצוניים. הפרשנויות שלו אל מול המטופל נחוות בעיניו לעיתים כמהלומות הניחתות עליו מבחוץ, אך הוא מתרשם כי בה בעת הן כמו משוגרות אליו גם מבפנים.

באמצעות השיח המילולי וההתבוננות במחוות הגופניות של המטופל, ביון מדגים את התפתחותם של מנגנוני מחשבה, והדרך שעושה המטופל, מן היכולת לאמוד את המציאות כעניין לניחוש גרידא, למגע עם המציאות כתוצאה של חוויה והתנסות.

המסקנות העיקריות של ביון במאמר זה קשורות להלך הרוח שבו נפש המטופל מכילה אובייקט פנימי הרסני, המנוגד לכל החיבורים באשר הם, מן הראשוני ביותר, ועד לצורות המתוחכמות ביותר של תקשורת מילולית ואמנות. עם זאת, כדרכו של ביון, הוא מניח את ההבנה המצטברת כתחנת ביניים בלבד. "האובייקט החיצוני שהופנם, טבעו והשפעתו על שיטות התקשורת בתוך הנפש ועם הסביבה, לאחר שהתבסס באופן זה, כל אלה נותרים לחקירה נוספת בעתיד" (עמ' 108).

לנוכח מאמרו של ביון, תפיסת המונח הפסיכואנליטי "התקפות על חיבורים" כמטפורה, היא בעיני תפיסה טבעית לזיקה שבין שפת הפסיכואנליזה לשפת הספרות. במעבר ממצב של התנסות בחוויה רגשית לביטוי שלה במילים, אנו זקוקים לעתים לשפה מטפורית, כדי ליצור באמצעותה חוויה אישית חדשה, וגם צורה של מודעות עצמית המתווכת על ידי סמלים מילוליים. ההזדקקות ללשון המטפורית בפרשנות של טקסטים ובהתבוננות בחומרי

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

חיינו נתפסת כצורך כפול שיש בו אופי של הטבעת רישום אישי במציאות, ובה בעת גם של ויתור, והישארות בתחום עמום. מטפורה מניחה את הדבר למבט, יותר מאשר רואה אותו בבירור, ואפשר שהיא השערה של שיח פנימי או של שיחה עם אחר, שלא ניתן למצותה. היא הצעה פרשנית או הזמנה לחשיבה, ובמובן זה מושא ההתבוננות שלה אינו חד ממדי אלא מרחב של יחסי אובייקט מסועפים. מטפורה מאפשרת לנפש את ההתכנסות ההכרחית פנימה, התכנסות שהיא התנועה שהפירוש מבקש לחולל(4), ואולי היא התנועה ממנה נובעת היצירה.

מטפורה כשיח פנימי של יחסים

אני מבקשת להתבונן במאמר הנוכחי באופן צמיחתה של המטפורה "התקפות על חיבורים" כביטוי של נוכחות פנימית, ודרך לעבד חומרי מציאות מוכרים וזרים. משמעותה התמטית של המטפורה ניכרת בתנועה ובמעברים הבלתי פוסקים שיש בין שני חלקיה הניגודיים ובשיחה האינסופית ביניהם. אפשר לזהות בה משאלה לקשר בתנועתה אל החרדה, ובה בעת חרדה נוטה בסמיכותה אל המשאלה, מרחיקה ומקרבת אותה כפעולה או כתגובה. עוד אפשר לראות בה סובייקט כמו מדבר אל אחר, ותכנים של חומר לא-מודע גולשים אצלה אל המודע. תחושת החיוניות שהמטפורה מעוררת ולשון הרבים שלה הם ייצוגים של מצבים רגשיים משתנים. היא מופשטת ומוחשית גם יחד, אינטימית וכוללנית, ומחזיקה בין תכונותיה מתח של משמעויות מגוונות. נראה שיש בה אמירה רחבה על יחסים במרחב האישי או התרבותי, והיא מצמיחה בממד ההווה שבה יחסים משמעוטיים, ואולי מובנים יותר.

לביטוי הלשוני של ביון נוכחות מושאלת ושכיחה במרחב היחסים הבין-אישיים, שמאפשרת לראות בו הבט נפשי-תנועתי, המזמן חיבורים והתקפות על חיבורים באופן גלוי וסמוי גם יחד. במובן זה יוצרת המטפורה מרחב לירי, שמכיל בו בזמן את הפן המתהווה והפן המתמשך של כל אירוע נפשי(5). "הממד הלירי הוא המכונן את המרחב הפוטנציאלי של הנפש או את הנפש עצמה כמרחב. מדובר בתנועה בין אני ולא-אני, בין התפיסה הסובייקטיבית של האובייקט, לבין התפיסה האובייקטיבית שלו" (אמיר, 2009, 15). "משמעות הדבר היא שאנו זקוקים למגע עם משהו הנחוה כחיצוני לנו על מנת שתהיה לנו חוויה של עצמנו" (שם, 25). כל מפגש עם אובייקט, או כל ממד חדש

המתהווה מתוך המתמשך, ממחיש את האופן בו המטפורה מכוננת משמעות חדשה. בהיותה מטפורה המתארת דחף לקשר, יש בה כדי לפתוח מעין "שדה פסיכולוגי" שמאפשר את חקר האישיות. היא צומחת מן ההתכנסות פנימה בתהליך של יצירת חיבורים לא מודעים, ומאפשרת לחשוב על החוויה ולעשות בה שימוש פסיכולוגי, באופן לא מודע ובאופן מודע. כל סובייקט "משתמש" באובייקטים אחרים להגברת המודעות כלפי דפוסים אישיים וליצירת הבנה חדשה של העצמי. בכל שיח משמעותי אנו מפעילים מחדש יחסי אובייקט מוקדמים, שיש בהם קונפליקטים והם מוצפנים בנפשנו כפנטסיות לא מודעות. הממד הפתוח לפרשנות של המטפורה נתפס כתהליך שמייצר נרטיבים, וכמו בסיטואציה הטיפולית, וגם במפגש עם טקסטים תיאורטיים ואמנותיים, אנשים יוצרים את עצמם זה מול זה וזה בהשפעתו של זה.

בתהליכי קריאה של טקסטים אפשר להתייחס לתכנים, למשמעות ההעברות הצומחת מתוכם, למטפורה נבחרת שמייצגת תמה של זהות או היענות לתוכן לא-מודע, וכן לשילוב כלשהו של כל החומרים האלה. השימוש במטפורות ככלי פרשני הוא בחירה מתוך אפשרויות, ספק מושכלת ספק אינטואיטיבית, פרי של חיפוש מודע או גילוי מפתיע. נושאי המטפורות שאנו נמשכים אליהם עשויים לייצג את תחום המציאות הרלבנטית לנו, שנתפס כבלתי ניתן לייצוג, או חסר במהותו, בהיותו מבע לא מטפורי. מעשה בחירתה של מטפורה ושימוש בה לבירור של יחסים, הם דוגמה לקשר שבין השפה לתהליכים נפשיים, ולדרך בה נוצר הטקסט כאירוע נפשי. במאמר הנוכחי אני מבקשת להראות את תהליך ההעברה לטקסט(6) של ביון כמרחב אינטר-טקסטואלי ורגשי, מקור ידע חיצוני, שמעורר חוויה רגשית, כך שנוצר ממנו בהדרגה שיח פנימי. טקסטים ספרותיים, מאמרים של תיאורטיקנים שונים, יצירות אמנות וזיכרונות אוטוביוגרפיים, משמשים בדרכנו בערבוביה, יוצרים חיבורים ומתקיפים אותם בו זמנית, וממשיכים את השפעתם אל קוראים נוספים. אפשר לראות במגוון החומרים ארכיון של מחשבות חולפות וחומקות, חוזרות ומרצדות, באופן המאפשר ללכוד אותן, לפחות בחלקן. מחשבות כאלה באות לידי ביטוי בהתנסויות ביחסים בין-אישיים ובאמצעות דימויים אסתטיים המחפשים בתנועתם מקום מוכר, ובה בעת הם מפלסים דרך למראות הבאים ולתובנות חדשות.

המטפורה בתנועתה בין מרחבי ייצוג

לפי טיבה של מטפורה מהדהדת, או כפי שאני מבקשת לנסח אותה כאן, כמטפורה משוחחת, כל אחד יוצק לתוכה את תכניו הפנימיים. פרק זה מתאר רישומים נוספים והשפעות של קוראים אחרים בביון, והוא נועד להמשיך את מעשה הקריאה הנוכחי במאמרו. יש בו משום הצטרפות אל השיח הפסיכואנליטי הזה, שבתוכו אנו חשים ביתר חדות את נוכחותו של הזולת, כמי שמצוי אתנו באחוות מסע משותפת. מפגש עם עבודותיה של האמנית הרב-תחומית היימן (2008), ממחיש את האופן בו היא מתייחסת למטפורה וליצרה כאחר משמעותי בהבניית זהותה העצמית. היימן הציגה במרחב המוזיאון שילוב פעיל של תמונות, צילומים, קטעי סרטים, וטקסטים עיוניים מתחומי הפסיכואנליזה, האמנות והספרות, שהתכתבו זה עם זה, והתגבשו ליצירה משותפת, תובענית ומסקרנת. נושא התערוכה היה "התקפות על חיבורים", והמרחב הרגשי והדינמי שאפיין אותה, העמידו חוויה מורכבת, מרובת העברות, מתהווה ומתפתחת. נאספו בה חומרים של ממש שעמדו לעצמם, ובו בזמן אפשר היה לראות בהם דימויים או ייצוגים למטפורה המהדהדת של ביון.

המרחב הבין-אישי ובכללו גם המרחב הטיפולי, העולה ממאמרו של ביון, עשוי להיות חלל ייצוגי ויצירתי, מקום מפגש ללא מחיצות בין שלי ללא-שלי, מרחב שבו הסובייקט שוקע ומתמזג עם החיצוני לו, עד שלרגע אינו יודע את עצמו. במובן זה מרחב היחסים הוא אנלוגי לחלל הייצוג האמנותי בו מתרחשת, לדוגמה, התערוכה של היימן (2008). היא מוליכה אותנו עם חוט המחשבה הנפתל שיוצר בתוכה מארג של חיבורים והתקפות על חיבורים בעלי משמעות, ומהדהד אותם גם החוצה: "את החזותי-רישומים ותצלומים של ביון-פגשתי לפני שלוש שנים, בחנות ספרים בתל אביב. ניבטות אלי מן הדלפק, ראיתי עיניים, עיניים פגועות, מביטות למרחוק. ראיתי את שם המחבר- ביון, וראיתי את המילה – מלחמה, והרגשתי שהספר קורא לי. השילוב בין אלמנטים חזותיים ותיאורי מלחמה בספר הזה, יצר חיבור למחשבות ותחושות שהתעוררו בי בקריאה של שנים בביון. המאמר 'התקפות על חיבורים', וגם מאמרים אחרים קיבלו משמעות". היימן מתבוננת בתצלומים ורישומים שהוא עצמו יצר ובטקסטים נוספים שלו, ומעריכה כי הוא מתקיף חיבורים שוב ושוב מתוך זיכרונות המלחמה שלו והשפעתה עליו. הגישה הבין-טקסטואלית מאפשרת לבחון את המטפורה בתנועתה בין מרחבי ייצוג, בתוך מטריקס (7) קבוצתי, שמשתתפים בו

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

אמנים, תיאורטיקנים, בני משפחה, חומרי מציאות ויצירות אמנות מסוגים מגוונים. לדעת אוגדן (2011), בחשיבה של ביון ישנה הנחה סמויה שאת נפש האדם אפשר לתאר כ"קבוצה" המורכבת מחלקים שונים של האישיות. הקבוצה התוך-אישית מנהלת שיחה פנימית בין חלקי האישיות שיכולים לחשוב ולעבד חוויה, ובין חלקי האישיות ששונאים לחשוב. אותם חלקים פוחדים מהכאב הנפשי הכרוך בהבנת האמת הקשורה לחוויה נחוות במציאות, ולכן הם פונים לעיתים להתקפה על היכולת של האדם לחשוב (שם, 22).

לוי (2012) מתבונן במאמרו בתיאוריית החשיבה של ביון, המוצגת כתיאוריה של יצירה עצמית, ומעמיד את החומרים מהם האדם יוצר את עצמו באמצעות סביבתו. הוא מציע לדמיין את החשיבה, כפי שהיא מנוסחת כאמור במושגיו של ביון, לא כפעולה בלבד, אלא כמרחב, כחלל תלת ממדי בעל עומק, שמתרחשת בו תנועה. זהו מרחב ייצוג שבו נוצרים מפגשים עם אחר כלשהו, מתוך מגע חושי מתמיד עם המציאות הפנימית והחיצונית. מרחב ייצוג זה הוא מקום שנערכים בו תהליכי חשיבה, התמרה, ייצוג והרכבה מתמידים. אפשר לראות במאמרו של לוי אנלוגיה בין פעולת האמן לבין פעולת המטפל, וגם הוא כאחרים נסמך על חשיבתו של ביון, בתפיסת המטפל האנליטי כסוג של אמן. פעולת האמן האנליטיקאי היא פעולת ייצוג, כלי עבודתו הם המילים, ומושא הייצוג ונמענו הוא המטופל. "האמן האנליטיקאי הוא זה אשר מצייר דיוקן של אדם אחר, עבור אותו אדם ברגע נתון" (שם, 251). בתהליך היצירתי של פרשנות והתמרת חוויות וייצוגי חוויות, מופיע לעיתים מוטיב, שאותו ניתן להשוות למושג "העובדה הנבחרת" של ביון. מוטיב זה מתאר עובדה מסוימת שעולה בדעתו של המטפל ויוצרת חיבור בין מרכיבים שונים, שלא היו מקושרים קודם לכן (שם, 252). הקריאה המוצגת במאמר הנוכחי היא דוגמה לבחירתו של ביון במוטיב מקשר בין תכנים העולים בפגישות טיפוליות, והם מתגבשים למשמעות באמצעות הביטוי הלשוני "התקפות על חיבורים". טקסט זה ממחיש את הדרך בה צומח מוטיב מארגן במרחב יצירתי עתיר טקסטים, אסוציאציות והשפעות. ולפי הצעתי, המוטיב של ביון מתגבש למטפורה שמשמעותה הזדקקות לאחרים בחיינו, והיא מאפשרת להם לנוע ממצבם ההיולי לכדי משמעות. התבוננות במרחב היצירתי המשופע טקסטים תיאורטיים וחומרי מציאות, באמצעות המטפורה, נועדה לגדר במידת מה את התנסויות חיינו הנזילות והכאוטיות, לתחום את התפשטותן ולמצוא בהם פשר ומשמעות. במונחיו של ביון אפשר לראות כאן ניסיון לכבוש את הסופי מן החשיכה ומן האינסוף חסר הצורה, או

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

להפוך חלל אינסופי לחלל סופי. עם זאת, הוא עצמו מסייג ומזהיר מפני תחושת רווחה מדומה שאנו מבקשים להגיע אליה בחתירה הבלתי פוסקת אל ההבנה: "אינני מתכוון לומר שההתנסות מאמתת או מעניקה תוקף למשהו. אמונה זו, כפי שנתקלתי בה בספרות הפילוסופיה של המדע, מתייחסת להתנסות שאינה מאפשרת למדען לרכוש תחושת ביטחון, על מנת לקזז ולנטרל את תחושת חוסר הביטחון העולה בעקבות הגילוי. כי גילוי חושף אופקים נוספים של בעיות בלתי פתורות- מחשבות- בחיפושן אחר חושב" (ביון, 2004, [1962], 159).

על התנועה בין חיבור לנפרדות

בסרט שהוקרן בתערוכה במרתף המוזיאון, נראתה היימן (2008) מדברת בהרצאה בכנס של איגוד הפסיכואנליטיקאים ב-2007: "מבעד לחזותי- מעשה באמנות שמתקיפה חיבורים". ההרצאה נכתבה סביב המושג "התקפות על חיבור", שעוסק כאמור בערעור על "חיבורים" כמו תהליכי חשיבה, שפת תקשורת והתפתחות רגשית. הצירוף של שני הביטויים, "התקפות" ו"חיבור", זה לצד זה, כפי שהציבם ביון, מניח בו זמנית את ההפרדה ביניהם, וגם את האפשרות שיש בקשר ביניהם. המטפורה המורכבת מחזיקה בתוכה את התנועה בין חיבור לנפרדות, ואת האפשרות להצמיח מתוכה חיבור חדש המחכה לגילוי. יצירות אמנות וטקסטים תיאורטיים נוטים להניע אנרגיה נפשית שיש בה פוטנציאל להתקיף חיבורים. מדובר בכוחות שפועלים כנגד האפשרות לתקשר חלקים של חוויה, אך יש בהם גם ביטוי של ניסיון לתקשר, ובתוך כך להשפיע, לשנות ולאפשר חיבורים חדשים. אמיר (2008) מתארת בספרה את התשתית המושגית של ביון, שצמחה מיחסים זוגיים בין אובייקט או סובייקט, לאחר משמעותי: יחסי אם-תינוק, מכל-מוכל, מטפל- מטופל, קדם-מחשבה ומימושה (שם, 60). בפרק "מתקפות על חיבורים כמתקפות על כינון הממד הלירי", היא מנסחת את חוויית הרצף של העצמי המתמשך ביחסיו עם העצמי המתהווה, והחיבור ביניהם, שנאבק על קיומו בתוך גבולות המציאות ומגבלותיה (שם, 68). תיאוריית החשיבה של ביון מבוססת בעיניה על הממד הלירי שעשוי בתנועה של חיבור-נפרדות, והחשיבה נולדת במרווח, בהרף העין שבין ציפייה למימושה. קריאה במאמרו של ביון "תיאוריה של חשיבה" (2003) [1967] מראה כיצד הוא משתמש במונח two-ness, שבתרגום העברי מופיע כמימוש של היות שניים. צירוף זה מהווה כעין תשובה

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

לפרדוקס של נפרדות ומיזוג, בו קיימים בו זמנית, כל אחד משני מרכיבים אלה בנפרד, וגם ממוזגים יחד (שם, 112). דיאלקטיקה זאת, בין סובייקטיביות אינדיבידואלית לבין אינטר-סובייקטיביות, עומדת בבסיסם של היחסים הפסיכואנליטיים. במובן זה המטפורה "התקפות על חיבורים", שניכרת באופייה כמטפורה של יחסים, מחזיקה את התנועה הכפולה בין חיבור לנפרדות, ואת הרצף שבין המתהווה והמתמשך. מרחב הרצף הזה שבו העצמי פוגש באחר, הוא מרחב התנועה שבין האני החווה והאני המתבונן. מפגש זה נושא היבטים של גילוי וחישוף, ובה בעת, גם היבטים של כיסוי ועיטוף. בין אופני המפגש מתנהל שיח פנימי של יחסים ומתגבש ומתבהר בו העולם הפנימי שלנו. הפונקציות האלה מאפשרות לא רק את המפגש בין העצמי לאובייקט, אלא הן הפונקציות המכוננות של העצמי באשר הוא (אמיר, 2008, 92).

היצירה העצמית ויכולת החשיבה מתפתחות במרחב של יחסים בין-אישיים תוך תנועה מתמדת בין צירופים רגשיים, כמו סיפוק ותסכול, או חיבור ונפרדות. מימוש המפגש עם האחר הוא מצב רווי, סגור וסופי, וכדי שתימשך תנועה בלתי פוסקת, חייב להישאר תמיד מרכיב בלתי רווי שהוא פתוח, נבדל ונפרד. נראה כי האיזון השברירי בין ההיבט הפתוח לבין הסגור, הוא גילוי נוסף של הממד הלירי. היחסים הזוגיים המופשטים האלה מתקיימים ומתנהלים בו בהימשכות ובנסיגה, פעמים רבות באופן לא-מודע.

אהרוני (2010) מתבוננת גם היא בתיאוריות פסיכואנליטיות דרך הפריזמה של חיבור ונפרדות. היא מתחילה בפרויד שניסח מודלים פסיכו-פיזיים שיש בהם יסודות נפרדים ומתחברים, למשל: סופר-אגו, איד, והאגו-המחבר או המפריד ביניהם. כך הם הלא-מודע, הנפרד מן המודע, ההדחקה ככוח מפריד בין חומרים טעונים, וגם האל-ביתי המחזיק את החוויה הכורכת ביחד את המוכר והזר. אהרוני מדמה את המקום הראשוני של יצירת חיים ויצירת יחסים כמרחב של כלכלה שלייתית. מרחב זה מחזיק במי השלייה את ההזנה הקיומית המשותפת לאם ולתינוק, את החיבור הראשוני ביניהם, וגם את הנפרדות, שתמשך עוד ותתעצם במהלך חייו. דומה כי אפשר לקחת את התשתית ליחסים ראשוניים אלה גם להבניית העצמי ומרכיבי הזהות האישית, גם אל מרחב הביניים שבין מטפל ומטופל, ולכל מרחב בין-אישי משמעותי. כל אלה מייצרים תנועה של יחסים באופן בלתי פוסק, וכל נרטיב אישי מחזיק למעשה מארג קבוצתי של אובייקטים, והוא מקיים סוג כזה של כלכלה שלייתית. יש בו נגיעה והשפעה על כל אחת מן הדמויות המופנמות בו, בין

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

לבין עצמן, בינן לבין הדמויות האחרות, וכך בכל הממדים והכיוונים. המרחב המשופע העברות ארוג בזרימה בלתי פוסקת בין מצבי חוויה ותודעה שונים, ויש בו פוטנציאל לתנועה ולשינוי. כמיהות וחרדות עמוקות מלוות את התנועה הגלויה והסמויה שבו: דחף לחיבור ולהתמזגות, ובו בזמן חרדה מפני היבלעות וטשטוש הזהות הייחודית, צורך עמוק בפרטיות ובנפרדות, מול הכאב של הניתוק והבדידות. יחסיו של אדם עם אובייקטים אחרים בתוכו ומחוצה לו, מומשגים באמצעות המטפורה שלפנינו, במונחיו של קונפליקט צומח, כאמור, בין שני מרכיבים: בין מניע הפועל כמשאלה, או כהזדקקות לחיבור, לבין מניע תגובתי הפועל כחרדה, או כפחד מן החיבור.

המטפורה כלא-מודע התייחסותי

יחסים עם אחר חיצוני לנו עשויים להיות מטפורה פסיכואנליטית לתפקודו של האגו המודע. אל המודע מפעפעים וזורמים היבטים לא רציונאליים ובלתי מודעים של האישיות, שחלקם עשויים להיות אחר פנימי בתוכנו. במובן זה אפשר לראות את המטפורה "התקפות על חיבורים" כחומר מבעבע מן הלא-מודע, פעיל ומכוון, מעשיר, מזהיר ומגן, או במילים אחרות- חומר משוחח במהותו.

פרויד (1966) [1900] היטיב לתאר את תנועתם של תכנים בין חיי הנפש המודעים, המותאמים למציאות ומושתתים על הניסיון ועל הכרת הממשות החיצונית, לבין חיי הנפש הלא-מודעים, המתנכרים למציאות, והם נטולים קשרים של זמן מוקדם ומאוחר ושל סיבתיות. פרויד מדבר על סימפטומים, על תופעות שיש בהן סימן היכר לחולשה, או סימן לתופעה אחרת, לדבר מה שאינו קשור לסיבות פנימיות, שמשמעותם תמיד היא לא מודעת. "כל זמן שאנו נתקלים בסימפטום, אנו מסיקים שקיימים באותו אדם תהליכים לא-מודעים מסוימים, שבהם גנוזה משמעותו של הסימפטום. שהרי התהוות הסימפטום היא תחליף למשהו אחר, שלא נעשה. אין סימפטומים נולדים מתוך תהליכים מודעים" (שם, 191).

בלשונו האסתטית מתאר פרויד את המחוז הלא-מודע בנפש, כתכנים או כאנרגיות "המבצבים ועולים בלי שנדע מהיכן, העומדים בעקשנות בפני כל השפעותיהם של חיי הנפש התקינים בדרך כלל, העושים רושם כאילו הם אושפיוזין אדירי כוח שבאו מעולם זר" (שם, 190).

ככל שתפיסתו של ביון מקורית וחדשנית, היא ממשיכה במידה ומשלימה את השקפותיהם של פרויד וגם של פוקס (Foulks, 1990 [1964]). אוגדן (2011) העוסק בתיאוריות של פרויד ושל ביון ביחס של האדם למציאות, טוען כי אצל פרויד התפתחות פסיכולוגית נוצרת כאשר ישנו מעבר מעקרון העונג לעקרון המציאות, ואילו אצל ביון, הכיוון הוא הפוך, מן החוץ פנימה, בתהליך בו חוויות והתנסויות שמקורן במציאות החיצונית מצריכות עיבוד בהרגשה ובחשיבה של החוויה בתוך הנפש. אצל פרויד הלא-מודע מתכחש למציאות, ואילו אצל ביון הלא-מודע נוצר כדי לעבד חוויות שמתקיימות במציאות (שם, 22). לזר (2010) מתבוננת במאמרה בתופעה של הלא-מודע באופן התייחסותי, על פי התיאוריות של פרויד, ביון ואחרים. היא מבחינה בין שתי המשגות של הלא-מודע בחשיבתו של פרויד: המודחק והפרשני, ורואה את ייחודה של תפיסתו של פרויד במעבר בין כוחות למשמעויות בין מודל דינמי של הנפש למודל הרמנויטי-פרשני (שם, 201). היא מציעה לעבוד עם הלא-מודע הפרשני, מעבד הידע, כעין לא-מודע משוחח (8) במהותו, שאפשר לשוחח אותו ואתו במהלך העבודה הטיפולית, ובכל מגע עם הזולת. עוד היא עומדת על האופן בו תוכן מסוים מופנם בתוכנו כידע חבוי, או כלא-מודע התייחסותי, והוא מעורר שיחה, הרהור והתבוננות המלווים את קיומנו. תפיסת המטפורה במאמר הנוכחי כמטפורה משוחחת נדמית כסוג של תהליך נפשי במבט מאפשר, פותח ומעורר, המלווה את מגעו של הפרט עם תוכו ועם הסובב אותו. תהליך זה הוא לא-מודע משוחח במהותו, אפשר להתבונן בגלגוליו, או להיות גלגוליו (שם, 215). מוצעת כאן לפנינו שיחה עם הזרם ההתייחסותי בתיאוריה הפסיכואנליטית של הלא-מודע, תיאוריה הנובעת מפסיכולוגיה של שניים. מה שמוגדר כאחר מודחק בתיאוריה הקלאסית, עשוי להיות אחר לא מנוסח בתחום המושגי החדש. מה שאנו מסוגלים, או איננו מסוגלים לחשוב, תלוי באחר שאנו אתו, באופן ממשי, או באופן מדומיין. כל מחשבה היא אפוא שיחה עם אחרים, ובמובן זה גם המטפורה הנבחרת "התקפות על חיבורים", היא הבט של אחר התייחסותי. אם אפשר לסכם, ולו באופן חלקי, את מעמדה של המטפורה ותנועת היחסים שבה, נראה אותה כמארג סימבולי נושא הסתברויות. מארג זה הנתון לחוויה מחזיק מאגר חידתי של כמיהות לחיבורים גלויים וסמויים והתקפות עליהם. תהליכי קריאה וכתיבה על טקסטים מאפשרים להקשיב להדהודים מתחלפים בתנועתם המתמדת במרחב, ולבחון את התאמתם עבורנו. נראה כי מדובר בתהליך יצירת אפשרויות של הרגשה, או בתנועה בלתי רצונית,

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

ואולי טבעית, של חיפוש מוטיבים ומטפורות מותאמים לנו. גילוי המטפורה והשימוש בה בניסוח החוויה עשויים ליצור אפשרויות לחיבור ולמשמעות של יחסים: מאובייקטים חיצוניים לדימויהם הפנימיים, מייצוגי הלא-מודע בזליגתם אל המודע, מן הסמוי אל הגלוי, ומן ההתקפות על אחר, באשר הוא, אל הצורך להיוודע לו כדי לדעת את עצמנו.

הערות

1. ביון נודע בשפת החשיבה הייחודית שלו, אותה יצר כדי שניתן יהיה לשמר את האיכויות הדינמיות של התופעות הפסיכואנליטיות ולהתייחס אליהן באופן אוניברסאלי. הוא מציג את המונח "רכיבי אלפא", למשל, לתאר רכיבים של חוויה שיכולים להתחבר זה לזה בתהליך מודע ולא-מודע של חשיבה וחלימה. ואילו "רכיבי ביתא" הם רשמי חושים לא מעובדים, שאינם יכולים להתחבר זה לזה ועל כן אינם יכולים לשמש לחשיבה, לחלימה או לאחסון בזיכרון (אוגדן, 2011, 237). כך הוא מתרגם גם חוויות רגשיות ותהליכי הבנה לאותיות לטיניות. למשל, המצב שבו קיימים חיבורים והתמזגות בין התכנים של המטופל לאלה של המטפל הוא מצב o. יצירת ידע מתוך האינפורמציה הרגשית היא מעבר מ-o ל-k. וראו בהקשר זה ביון (2004, 30), (Grotstein 2007, 80, 217).
2. סקירה התפתחותית על המשמעויות המגוונות של המושג במפגש הטיפול ובמערכות יחסים בחיי היום-יום, ראו (Goldstein 1991). הוא פותח עם מלאני קליין שתיארה את ההזדהות ההשלכתית כתהליך המופיע בתקופת החיים המוקדמת, בו חלקי עצמי מפוצלים ומושלכים לתוך אדם אחר, ויוצרים סוג ייחודי של הזדהות. המושג שוכלל ופותח בהמשך על ידי רבים, ביניהם, אוגדן וגרוטסטיין, הרואים בהזדהות ההשלכתית מאפיין אוניברסאלי של העברה. אוגדן (2011) מוסיף את פיתוחו של המושג על ידי ביון, שהיה הראשון לראות בהזדהות ההשלכתית תהליך בינאישי ואינטר-סובייקטיבי, והדגיש שהחוויה הרגשית של המטפל מעורבת בקונפליקטים ובהשלכות של המטופל (שם, 32, 94).

3. בהשראתו של ביון רואה אוגדן (2011) את מטרתו של התהליך הפסיכואנליטי, לא לעזור לאדם ליישב קונפליקטים פנימיים לא-מודעים, אלא לעזור לאדם לפתח את היכולת לחשוב ולהרגיש את החוויות שלו. יכולת זו היא היכולת לבצע מלאכת חלום (שם, 22). גבול החלימה הוא גם המקום המטפורי שמתרחשת בו השיחה הפנימית בין אדם לבין עצמו, שבו חוויות גולמיות מקבלות איכות של היות אני. ואלה הם רכיבי ביתא, בלשונו של ביון (שם, 47). בנושא זה ראו להלן גם הערה 8.

4. ראו בהקשר זה אחרית הדבר בספרה של אמיר (2013), המסכמת את טיעוניה באמצעות המטפורה "חותם מים" ומשמעויות פרשנותה. הביטוי הלשוני המטפורי נתפס בעיניה כדימוי לפרשנות מעודנת או מאוזנת, שאינה משתלטת על מושא הפירוש, ואינה מיועדת לכבוש, אלא לעורר מחשבה נוספת (שם, 160).

5. על תפיסת הטקסט כאירוע נפשי ועל הממד הלירי של החוויה, ראו לב ארי (2011). המאמר עוסק בקשר שבין השפה לבין תהליכים נפשיים, באמצעות תיאור תהליכי העברה לשני טקסטים והשוואה ביניהם: "על דברים בני חלוף" (פרויד, 1915), ו-"גילוי וכיסוי בלשון" (ביאליק, 1915).

6. על העברה והעברה נגדית ראו אוגדן (2011), המסתמך במידה רבה גם על חשיבתו של ביון, ורואה את שתי התופעות כשתי ישויות שאינן ניתנות להפרדה, ומתהוות זו כתגובה לזו. הוא משתמש במונחים אלה כדי לתאר מבנה אינטר סובייקטיבי לא-מודע שנוצר על ידי הזוג האנליטי (שם, 121). על העברה ראו ברמן (1986), המתייחס בהקשר זה להבנתו של ביון על רעיון המכל, ועל התהליך הרגשי שבו "נוטע" פרט אחד במשנהו תכנים פנימיים שלו, ומעורר בו חוויות מטעמו. על העברה לטקסט, ראו צורן (2009), מצוטט אצל לב ארי (2011).

7. על המונח מטריקס, כאוסף של התהליכים המנטאליים והאינטראקציות שחולפים בתנועה אינסטינקטיבית, אינטואיטיבית ולא-מודעת, שאותם חולקים משתתפים בקבוצה, ראו פוקס (Foulks, 1990, 228). מטריקס מטפורי עשוי להיות אוסף מנגנונים הקיימים בנפש האנושית, בפגשה תסכול וכאב, בהם: התקפות על חיבורים, הזדהות השלכתית, הזיות ועוד. וראו גמפל (2003, 11).
8. מאמרה של לזר (2010) שימש עבורי מקור השראה לתפיסת המטפורה של ביון כחומר משוחח. עוד בהקשר זה Holms (2011, 309), בסקירת כתביו של חוקר התחום דונל סטרן. ראוי להוסיף בהקשר זה את חשיבתו של ביון על פעולת החלימה, לפיה עבודת החלום, היא אותה מערכת של פעולות מנטאליות המאפשרת לחוויה המודעת שאנו חיים להשתנות באופן כזה שהיא נעשית זמינה ללא-מודע, לשם עבודה פסיכולוגית. מלאכת החלום של פרויד מאפשרת לנגזרות של הלא-מודע להפוך למודעות, בעוד עבודת החלימה של ביון פועלת כאמור בכיוון הפוך (אוגדן, 2011, 266).

ביבליוגרפיה

- אהרוני, ח (2010). "כלכלה שלייתית"-מחשבות על התנועה בין חיבור לנפרדות ועל ההתקיימות הפרדוקסאלית שלהם", **מארג: כתב עת לפסיכואנליזה**, כרך א', מאגנס, ירושלים, 39-64.
- אוגדן, ת, ה (2011) [2005-1994]. **על אי-היכולת לחלום**, עם עובד, תל אביב.
- אמיר, ד (2008). "מתקפות על חיבורים כמתקפות על כינון הממד הלירי", **על הליריות של הנפש**, אוניברסיטת חיפה והאוניברסיטה העברית, 60-68.
- אמיר, ד (אפריל 2009). "השאלה כהפעלה של שסע נפשי", הרצאה ביום עיון בעקבות תערוכה של מיכל היימן, "התקפות על חיבור", הפקולטה לאמנויות אוניברסיטת תל אביב, ובצאל אקדמיה לאמנות ועיצוב ירושלים.
- אמיר, ד (2013). "אחרית דבר", **תהום שפה**, מאגנס, ירושלים, 157-166.
- ביון, ר, ו (2003) [1967]. "התקפות על חיבורים", **במחשבה שנייה** (מאנגלית: איריס רילוב, עריכה מדעית: יולנדה גמפל וגלית גמפל), תולעת ספרים, תל אביב, 95-109.

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

- ביון, ר, ו (2004)[1962]. **ללמוד מן הניסיון**, תולעת ספרים, תל אביב.
- ברמן, ע (1986). "העברה והעברה נגדית כתהליך בין-אישי כולל", **שיחות** ו 3, 218-207.
- גמפל, י (2003). "פתח דבר", **במחשבה שנייה** (ביון, 2003), 9-13.
- היימן, מ (2008). "מבעד לחזותי- מעשה באמנות שמתקיפה חיבורים", הרצאה מוקרנת בתערוכה, ביתן הלנה רובינשטיין, תל אביב.
- לב ארי, נ (2011). "גילוי וכיסוי בלשון- הטקסט כאירוע נפשי", **החינוך וסביבו** ל"ג, סמינר הקיבוצים, עמ' 356-341.
- לוי, ר (2012). "יצירה עצמית בטיפול: ביון וניטשה", **שיחות** כ"ו 3, 257-248.
- לזר, ר (2010). "שיחה לאינסוף: עבודת הלא-מודע", **מארג: כתב עת לפסיכואנליזה**, מאגנס, ירושלים, 218-199.
- פרויד, ז (1966) [1900]. "הטראומה, הלא-מודע", **מבוא לפסיכואנליזה**, כרך ראשון (תרגום: חיים איזק), דביר, תל אביב, 195-186.
- Foulks, S,H,(1990) [1964]. "The group as matrices of the individual's mental life" *Selected Papers, Psychoanalytic and group analysis*, Karnak Books, London, 223-233
- Goldstein, W (1991). "Clarification of projective identification", **The American Journal of Psychiatry**, 148 2, 153-161.
- Grotstein, S, J (2007). *A Beam of intense darkness: Wilfred Bion's legacy to psychoanalysis*, London, Karnac Books.
- Holms, J (2011). "Donnel Stern and Relational Psychoanalysis", **British Journal of Psychotherapy**, Oxford, UK, 305-315.